

ВЕСТНИК „РАЗВИГОР“ В ТВОРЧЕСКАТА СЪДБА НА ЕЛИН ПЕЛИН

ЕЛКА ТРАЙКОВА

Елин Пелин посреща скептично амбицията на Балабанов да създаде литературен вестник. Въпреки това той става не само съредоток, но и активен сътрудник особено през първата година. „Развигор“ дава тласък на неговото творчество, а и на публицистичната му дейност. За разлика от своя близък приятел писателят предпочита да бъде по-далеч от литературните борби, да избягва публичните сблъсъци и острите полемики. Но заради „Развигор“ той е принуден да се включи по-активно в динамиката на културния живот, твърде темпераментно и пристрастно да отстоява своите позиции.

Близката дружба на професора с Елин Пелин не е единствената причина, поради която той настоятелно държи писателят да бъде не само редактор на „Развигор“, но и да печата във всеки негов брой. До 1921 г. Балабанов е известен преди всичко като външност и поведение, като герой на карикатури и анекдоти, като любим професор на студентите и подбудител на не една тяхна инициатива. Но неговият културен престиж и популярността му се определят преди всичко от превода на „Фауст“ и на произведенията от старогръцката литература. Въпреки че е „на жизненото поприще в средата“, той още не се е проявил в пълна степен като темпераментен публицист с оригинален стил, като далновиден критик откривател, като опако мислещ човек.

Натрупаните през тези години знания, опит, амбиции и неудовлетвореност се превръщат в духовна сила, която намира своето осъществяване чрез „Развигор“. Но за да съществува вестникът, е необходима моралната подкрепа на утвърдения писател, на представителя на голямата литература — Елин Пелин. Той придава тежест и авторитет на изданието и твърде често предпазва буйния му редактор от залитания и грешки. От друга страна, Балабанов е загрижен, че неговият неразделен приятел и най-талантлив писател (според него) от години се проявява само като автор на учебници по Закон Божи и на читанки за отделенията, и иска чрез „Развигор“ да го включи в динамичния обществен и културен живот, да го предизвика да реагира на събитията, да го изведе от изолацията му и да го подтикне отново към работа. Трябва да признаем, че професорът до голяма степен успява — естествено без да изпадаме в наивната заблуда, че това е само негова заслуга. Още първата статия на Елин Пелин с предизвикателното заглавие „Защо не ми се ходи в Народния театър“, раздвижва духовете и предизвиква оживени коментари¹.

Общото мнение е, че въпреки силните артистични дарования през 20-те години националният ни театър изживява една от най-драматичните си творчески кризи, породена от липсата на режисьорска школа, която чрез обновяване на репертоара, чрез разчупване на остарелите шаблони за постановка да го изведе от застоя и да го доближи до съвременните идеи.

Преди Елин Пелин остроумно и точно да обясни защо се е скъсала „интимната връзка между интелектуалните среди и театъра“, Гео Милев е поставил в няколко поредни статии своята категорична „художествена диагноза на българския театър“², за да се създаде „изкуство, освободено от фалшиви средства и похвати, от ефекта и зрелището; освободено от бремето на рутината и шаблона“³. Докато Елин Пелин само констатира фактите: лоша режисура, остарял репертоар (за поета той е дори „гибелен и фарсов“), бездарнието на българските пиеси, от които ти „става жал и за публиката, и за осветлението, и за суфльора, и за автора“⁴, неправилната дикция и безнаказаното шествие на диалекти и, разбира се, „липсата на млади хубави артистки“, Гео Милев, търсейки причините, предлага пътя на авангардния театър на Райнхард.

Статията на Елин Пелин се приема от Гео Милев като подкрепа и одобрение на изказаното от него мнение за кризисното състояние на театъра, той се надява, че и напред „страниците на

¹ Елин Пелин. Защо не ми се ходи в Народния театър. — Развигор, I, № 1, 6.1.1921.

² Под това заглавие Гео Милев отпечатва четири статии във в. „Заря“ през април 1921, по-късно включени в книгата „Театрално изкуство“, С., 1942.

³ Г. Милев в Статия IV. Театрално изкуство. С., 1942, с. 37.

⁴ Елин Пелин. Цит. статия.

„Развигор“ ще бъдат открити за една смела борба⁶. Неговото предвиждане се сбъдва и по-нататък вестникът отделя много място на тези проблеми. Несполуките и успехите на българския театър винаги са вълнували Балабанов. Започнал литературно-критическата си дейност с театрална рецензия, той остава цял живот верен на своята страст.

Обещали на своите читатели да толерират всяко чуждо мнение (това е и неотменен житейски принцип на Балабанов), редакторите посрещат с радост желанието на Иван Вазов да сътрудничи, пък макар и с укор за това, че допускат „тия върли отрицателни статии срещу Народния театър“⁷. Народният поет, здраво свързан с реалистичното изкуство, не може да приеме пиеси като „Мървешки танц“, „Адам, Ева и змията“, „В ноктите на живота“ и други подобни „символистически дивотии“.

На Вазов са му чужди стремежите, търсенията, характеризиращи духовния живот на новото време. Той е последният представител на една „епоха, която още не беше минало, но в никакъв случай не беше вече настояще“⁸, епоха, която носи в себе си чистотата на възрожденските идеали, която изисква изкуството да се вдъхновява от народните радости и проблеми, да бъде социално и остро актуално.

Той не може да приеме „символизма — това извратено чувство за хубавото“, на него тази поезия му е чужда. Преживял и изстрадал с народа ни най-драматичните периоди от неговата свободна история, бил свидетел на опиянение и покруса, Вазов търси в изкуството „възпитателното, облагородяващо въздействие върху душата на българина“. И когато вместо това в театъра той вижда „мъгляви шаради“, родени от „болнави въображения“, естествено е неговото възмущение: „Поврага тия чужди пиеси!“

Това, което поетът не може и не иска да приеме, обаче е нужно на интелигенцията тогава, за да намери тя своя път, да установи свое място и позиции спрямо големите проблеми и въпроси в началото на XX век. Вазов не може да предвиди, че след настъпилния хаос от естетически търсения и амбиции, след ненаситния стремеж към непознатото и модерното в периоди на исторически прелом идва един истински духовен разцвет. В името на това бъдеще е основан „Развигор“ и въпреки уважението към народния поет редакторите не могат да подкрепят неговото мнение.

В отговора си на Вазовото писмо Елин Пелин е категоричен: „Символизмът дойде с порива на млад и сладък вятър, който пролети развива гората, да освежи душата, да даде подтик в търсене на новото, по-възвишеното, по-дълбокото. Той не отрече старото. Той го замينا с благословия и отиде напред, просто давайки пълна индивидуална свобода на човека и изкуството. Той облагороди речта, обнови формата и даде мистичност на думата, освежи сюжета.“⁸

Тази страстна защита на странните мелодии, на звънката ритмика, на непривичните форми, на тайните дотогава извивки на човешката душа, на поезията на мъчителния размисъл и болезненото самопознаване се прави от Елин Пелин, който с всичко най-ценно в своето творчество е най-близо до стила на Вазов и е пряк продължител на социално-реалистичната традиция в литературата ни. Разбира се, не бива да забравяме, че тогава писателят дава дан на модерното течение със стихотворни и прозаични символистични опити, но това са по-скоро творчески капризи, отколкото израз на неговото светоусещане и емоционална нагласа.

Със сътрудничеството си в „Развигор“ Елин Пелин, без да нарушава характера на вестника, без да се противопоставя на неговите задачи, съумява да му наложи и своя стил — както в избора на темите, така и в подбора на материалите. Неговото участие в даден брой вече предопределя една по-висока възискателност към другите автори, към качеството на предлаганите от тях статии, а много често оформя и центъра от въпроси, които ще се разглеждат.

Елин Пелин има и още една немаловажна заслуга към „Развигор“. Не само неочакваният успех на литературния вестник е бил причина Ал. Паскалев да поеме неговото издаване. „Развигор“ и „Златорог“ едва ли са носели големи приходи на авторитетното издателство, въпреки че вестникът е имал популярност сред читателите. Ал. Паскалев е разчитал преди всичко на учебниците — единствените книги, носещи сигурни доходи. Произведенията на утвърдените писатели,

⁶ Г. Милев. Разпри. — Развигор, 1, № 2, 16. 1. 1921.

⁷ Писмо на Иван Вазов. — Развигор, 1, № 3, 23. 1. 1921.

⁸ К. Константинов. Път през годините. С., 1981, с. 293.

⁸ Елин Пелин. Писмото на Иван Вазов. — Развигор, 1, № 3, 23. 1. 1921.

кото той издава, му създават авторитет и влияние в литературните кръгове. Така че с поемането на „Развигор“ той си осигурява сътрудничеството на Елин Пелин не само като писател, но и като автор на учебници.

За да поддържа добри отношения с Министерството на народното просвещение, Паскалев постепенно налага вестникът да се превърне от литературен лист в педагогически вестник, с променен редакторски състав и скучно съдържание. Балабанов стоически понася „израждането“ на своята идея, приема дори близкото сътрудничество на педагозите, ненавистта си към които той многократно подчертава, и търпеливо изчаква да мине готвещият се тогава юбилей на Елин Пелин, за да се раздели с Ал. Паскалев.

През този педагогически период, без да са били налагани ограничения в творческото участие на Елин Пелин — напротив, той е бил предпочитан автор, — „Развигор“ явно не е отговарял и за неговите желания. След първоначалното недоверие и съмнение писателят започва постепенно да го приема като необходимост не само за себе си, но и за културната общественост у нас. Елин Пелин има вече редакторски опит от сп. „Селска разговорка“ (1902—1903), от сътрудничеството си в „Българин“, в сп. „Слънчоглед“ и др. Той редовно следи периодичния печат, така че е могъл да оцени новаторството на „Развигор“. Затова в статиите, които помества на неговите страници, той се стреми винаги да бъде актуален и настъпателен.

Писателят иронизира масовото създаване на литературни списания с „громки, понякога гаупави и всякога претенциозни имена“ и като поставя на първо място в поредицата от примери „Златорог“, той още с дебюта си в литературния вестник показва отношението си към единното литературно списание и подготвя читателите за бъдещата си разплата с него. В това отношение и дамата редактори са единодушни: Елин Пелин не само не възпира Балабанов в острата му полемика със „Златорог“, но и — както рядко се случва — го подкрепя съвсем открито и успешно му съперничат в надпреварата за дискредитиране и развенчаване на техния опонент.

Владимир Василев, който е обявил в поканите за своето списание, че Елин Пелин ще бъде редовен сътрудник, не изчаква да бъде завършена повестта „Земя“, а го иронизира за включването му в „Развигор“, който „го събуди и даже е извикал изглежда и амбицията му“⁹.

Писателят е обиден от демонстрираното незначително. Той е твърде чувствителен към славата си, която смята, че се накръпява от признанията за Йовковото творчество по страниците на „Златорог“. С присъщото си остроумие, но с доста странни сравнения Елин Пелин характеризира списанието: „тържествено като вегетариански магазин в касапска махала“, а поканите, които са обявили на читателите неговото идване на бял свят, нарича „диркова реклама за дресиране на свишки прасета“¹⁰. Стремещът на „Златорог“ да раздвижи духовния живот у нас за писателя е „безпомощни автоматични гримаси с плезене, блещене и многозначително повдигане на вежди към публиката“.

Разменените „любезности“, които придават колорит на тогавашните литературни полемики, не пречат Вл. Василев да използва по-късно първата статия на Елин Пелин в отрецения от него „Развигор“. Като директор на Народния театър, когато трябва да дава публични обяснения за извършените от него уволнения на талантиливи наши артисти, той си спомня, че преди няколко години Елин Пелин, обяснявайки защо не му се ходи на театър, е посочил аргументи, които могат да му помогнат. И припомня „простото, но искрено“ изказване на писателя: „Защото на всички да му помогнат. И припомня, че почти в продължение на толкова години във всички пиеси да гледат едни и същи артисти“¹¹. Това едва ли е признак, че той е променил отношението си към писателя. Неговото мнение в случая му помага да се защити от острите нападки, на които е подложен. Но такива са литературните нрави тогава и затова не бихме могли да обвиним Вл. Василев, че умело ги използва в своя полза.

Проблемите на българския писател — духовни и материални — винаги живо са интересували Елин Пелин. С болка той споделя: „Писателството у нас е смешно занятие, писателят — анахронизъм, на който гледат със съжаление.“¹² Търсейки причините за това унизително положение

⁹ Елин Пелин. Нашите литературни списания. — Развигор, 1, № 2, 16. 1. 1921.

¹⁰ Вл. Василев. Дон Кихот и неговият копиеносец. — Златорог, 2, № 4—5, 285—295.

¹¹ Елин Пелин. Гримаси на страниците на „Златорог“. — Развигор, 1, № 16, 23. 4. 1921.

¹² Вл. Василев. Въпроси около Народния театър. — Златорог, 5, 1924, 233—250.

¹³ Елин Пелин. Българският писател. — Развигор, 1, № 3, 23. 1. 1921.

да българския писател, той ги намира в социалната изолiranост, в политическата апатия, поронени от „мизерия и несгоди“¹⁴, принудили интелектуалеца да се превърне в „чиновник, заргизен само за насъщния хляб“.

Към тези обществени отношения се прибавят постоянните „ежби и злоби“, дължащи се на „болните амбиции на дребните тщеславия, на неизцеримата грандомания и графомания“, които разединяват неособено многобройната тогавашна интелигенция, разделят я на множество враждуващи помежду си лагери, превръщат я в една слаба, безсилна да отстоява своите права маса. Особено ярко според Елин Пелин това се проявява по време на войните, „когато българският писател беше изчезнал. Той почиташе с възрзани ръце и запечатан мозък. Той нямаше сила и авторитет да се осмободи.“¹⁵ Това е негов отговор на обвиненията, които отправя Бакалов — че върху творците на словото също тежи вината за погрома.

Тук се срещат две срещуположни становища за ролята на българските писатели по време на войните. От една страна — обвинителната позиция на критика, който с един замах отрича всичко, създадено тогава, и го определя като „мъртва ивица в нашата литература“, осмива „музата в мундир“ — Кирил Христов, обвинява Вазов в изневяра на народните идеали. От друга страна — становището на Елин Пелин, който показва положението на писателите, които „не бяха нищо друго, освен едни войници под заповедта и контрола на своите началници“, безсилни пред свирените закони на цензурата, унижавани със заплахи и нищожни заплати. Тези мнения, които всъщност се допълват и показват отношението на интелигенцията към войната, са интересни и като свидетелство за идейните позиции на писателя и на критика.

Бакалов и Елин Пелин се срещат и противопоставят още веднъж в печата. Поводът е разказът на Елин Пелин „Син“¹⁶. Бакалов обвинява автора, че е извършил „художествена неправда против комунизма“¹⁷. Причината за тези обвинения е героят Стоян, който носи червена копринена връзка — това критикът приема като символ на убежденията му. Той е възмутен, че Елин Пелин допуска един комунист да бъде морално опустошен, без никакви нравствени ценности и задръжки. Според него с това писателят „иска да угодиши на читателите-филистери с техните нечелни понятия за комунистите.“

Елин Пелин отвърща на обвиненията, като обяснява, че неговият герой „е един чист вагабоитин, който днес носи червена връзка, утре може да тури оранжева“¹⁸. Неоснователната подозрителност на критика го обижда, защото сам подчертава, „комунизма като идеал за обнова на човечеството и на човека и аз уважавам. Аз се прекланям пред черните, попукани от труд ръце, пред истинските, вдъхновени борци за правда, за обнова.“ След това изявление на Елин Пелин критикът става още по-мнителен и въпреки че приема „декларацията му като симптоматична за българските писатели“¹⁹, той я намира за „твърде обща и незадължаваща го с нищо“. Разказът за него си остава „грубо тенденциозен“, а героят му — „чист вагабоитин, защото е комунист“.

Отношението на Бакалов към този случай показва неговото все още ограничено, сектантско разбиране за литературата, което му пречи да приеме без подозрителност както обясненията на Елин Пелин, така и неговото отношение към комунизма. Писателят преосмисля мнението на Бакалов и въпреки че е дълбоко обиден, след години той отново се заема с разказа си, основно го преработва и променя, съобразявайки се с критиката, която преди това непримиримо и настървено е отхвърлял. Така в съчиненията му от 1938 г. „Син“ се появява с два пъти по-голям обем и без „двусмислени намеци“, че героят е комунист.

От страниците на „Развигор“ Елин Пелин влиза в още един спор. Топлото приятелско чувство, което Балабанов изпитва към П. Ю. Тодоров, се предава и на сътрудниците на вестника. Поместват се множество материали за творчеството и за живота на писателя. Балабанов отбелязва всяка годишнина от смъртта му с брой, посветен на него. Елин Пелин също изпитва уважение към делото и името на своя колега. С горчивина той си спомня как не е успял да се пребори с всесилната

¹⁴ Елин Пелин. Писателите и войната. — Развигор, 1, № 46, 19. 11. 1921.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Развигор, 1, № 52, 4. 2. 1922.

¹⁷ Г. Бакалов. Художествена неправда против комунизма. — Работнически вестник, № 161, 1922.

¹⁸ Елин Пелин. Неоснователна подозрителност. — Развигор, 2, № 68, 3. 6. 1922.

¹⁹ Г. Бакалов. Елин Пелин и комунизма. — Работнически вестник, лит. притурка, 1, № 13, 1922, 3—4.

роля на редактора на сп. „Отечество“, където е бил мобилизиран по време на войната, „и да по-
некъм починалия писател с чест, като кажем хубавите думи, които той заслужава“²⁰.

Неговата бележка освен неизпълнен дълг към Петко Тодоров е и продължение на мислите,
които неведнъж и по различни поводи той изказва — за подчинената роля на българския писа-
тел, лишен от право на свое мнение и лични решения по време на войните. Без да споменава имена,
дори без да коментира случая, Елин Пелин явно е уязвил тогавашния редактор Васил Юруков,
който му отговаря във в. „Зора“ с иронична статия, в която се опитва да се оправдае.

Елин Пелин, който е твърде съдържан в споровете, решава, вместо да премълчи отново исти-
ната за омразата на Юруков към Петко Тодоров, да я съобщи на читателите на „Развигор“. „Гре-
шък на покойния писател към властния военен редактор е този, че с негово знание в „Демократи-
чески преглед“ „бе поместена една остра критика от Боян Пенев за превода на романа „Без догма“
от Х. Сенкевич, издаден от господин Юрукова в библиотека „Мозайка“²¹.

Тази дребнавост в българските литературни иррави според Елин Пелин се дължи „на общото
духовно безсилие и на слабото и беспомощно състояние на нашата литература“²². Увлечени от
втригити, от взаимни обвинения или от грандоманска страст да отричат всичко, което не е тяхно
дело, с „масалджийски език“ да се ругаят, писателите не водят „идейни и благородни борби“, а
само се обезцеляват като личности пред своите читатели.

Това свое мнение Елин Пелин многократно развива в „Развигор“, то става център на пове-
чето от статиите, които помества във вестника. Търсейки причините за тази тъжна литературна
картина, той ги намира в обръкването и безпътницата на твореца, трагично преживял войните,
в които той „изгуби всички морални начала, обърка понятията за добро и зло, загуби душевна
мощ“²³.

Стъпкия си усет за съвременност Елин Пелин улавя търсенията и проблемите на новото време,
който въпреки че още не са избистрени и уталожени, налагат своя отпечатък. Неудовлетвореността
на човешкия дух, амбицията му да обнови и промени живота увличат и него — и въпреки че той
не става почитател на авангардните течения, все пак не остава извън вълненията на времето.

Скептицизмът, който е присъщ както на характера му, така и на творческия му натюрел,
благството му от политическите проблеми и от идейните борби не му позволяват да види изход от
„лаоса и лутанията“ на съвременниците му. За него Октомврийската революция „не даде щастие
на руския народ“²⁴, „не успокои и не излекува човешката душа“, тя не е пътят, който търси писа-
телят. И тук е неговата идейна ограниченост. За него безизходицата е пълна, защото „никъде не
се вижда ни светлия образ на Христа, ни вдъхновената фигура на Дон Кихот.“

Това едва ли е „дребнобуржоазна жал за изгубените идоли и за миналото“²⁵, както твърди
в своето изследване Манон Драгостинова, това е един твърде характерен пример за колебанията
и обезверяването на българската интелигенция в началото на двадесетте години. Дълбоките
промени в живота, обръкването на представите, отричането на традиционните нравствени и морални
ценности, безсилието на интелектуалците да спрат кървавата стихия на войната естествено се от-
разяват на самочувствието и светогледа им през първите мирни години.

От своя страна, Елин Пелин не е имал самоувереността на човек, който би могъл с личното
своето мнение или с творчеството си да влияе на обществения ред или да даде някакви обективни на-
сочи за промяна. Статиите, които печата в „Развигор“, показват отношението му към културния
живот тогава, без да повтарят мнението на Балабанов по тези проблеми. Техните възгледи хармо-
нично се допълват, но са и интересно свидетелство за твърде различните зрителни ъгли, които имат
професорът и писателят. Според нас твърдението на цитираната авторка, че участието на Елин Пе-
лин във вестника е отзвук на Балабановите възгледи, които пък отвеждат към „дребнобуржоазна
безприщност“, е пресилено и в крайна сметка — невярно.

Между двамата наистина съществува близко, дълголетно приятелство, но въпреки взаимните
влияния, които са неизбежни при такова общуване, двамата са твърде силни и оригинални лич-

²⁰ Елин Пелин. Как ги почитаме. — Развигор, 1, № 6, 14. 2. 1921.

²¹ Елин Пелин. Ехо на „Как ги почитаме“. — Развигор, 1, № 7, 20. 2. 1921.

²² Елин Пелин. Ежи и злоби. — Развигор, 1, № 22, 4. 6. 1921.

²³ Елин Пелин. Писателите и войната. — Развигор, 1, № 46, 19. 11. 1921.

²⁴ Пак там.

²⁵ М. Драгостинова За реализма в творчеството на Елин Пелин. С., 1964, с. 82.

ности, за да загубят творческата си индивидуалност. Елин Пелин, който неведнъж признава колко много е научил от Балабанов²⁶, всъщност много му влияе със своя мъдър и уравновесен характер. Писателят неведнъж го е възпирал от погрешни стъпки, предпазвал го е от залитания и увлечения. С това той въздейства и върху стила на „Развигор“, прави го по-умерен, понякога — по-предпазлив в критиките, отклонява го от пряко намесване в обществените събития. Когато младите редактори Т. Боров и Д. Б. Митов решават да променят облика на вестника, Елин Пелин също напуска, без да се противопоставя на актуалната политическа насока, която те му дават.

Приятелството между Елин Пелин и Балабанов е твърде интересно явление — както с продължителността си, така и с пълната противоположност и в темперамента, и в разбиранията, и дори във външността на двамата. Много често софийското общество е наблюдавало една доста колоритна гледка — до стройната, изправена фигура на Елин Пелин да се движи нисичкият, пълен, винаги разрошен Балабанов, който най-често, оживено ръкомахайки, разказва нещо на своя спътник. Може би близостта между двамата се дължи и на това, че писателят е умеел търпеливо да изслушва разпалените словесни тиради на професора, остроумно да ги допъва и беззлобно да се шегува. На него той му е бил нужен не само като източник на познания и информация, но и като зрещ ценител на творчеството му.

Няма сила или авторитет, който би могъл да промени убеждението на Балабанов, че Елин Пелин е най-големият и най-талантлив български писател. Почти винаги, когато говори за българска литература, той непрекъснато подчертава това и се стреми да го внуши на читателите. Критикът посвещава няколко статии на Елин Пелин, в които прави проникновен анализ на творчеството му, успява да улови характерните черти на неговия стил: „Елин Пелин владее най-силното оръжие на поета — не говори сам, не се намесва ни показно, ни дори скришом в работите на своите герои. Той е пълен с хумор, но не ни дава знак да се смеем. . . Най-сполучливо избягва оная тенденциозност, която убива поета, и идеята му не ни се натрапва, а ни се внушава.“²⁷ Показва оригиналността, простотата и богатството на неговия език: „Елин Пелин не дири, не кокетира с нежни изрази, не вие парфюмирани фрази, не натрапва големи думи. И сърдечното, и силното, и грандиозното, и пластичното, и възвишеното стават сякаш сами по себе си самия прост разказ — думите стават образи, образите заживяват.“

В пристрастието си Балабанов често подценява други писатели, но не разрешава да падне и сянка от съмнение върху таланта на Елин Пелин. Той не приема и не признава Йовков, несправедливо го иронизира и преднамерено отрича, с което ласкае самолюбие на приятеля си, но с това остава пред поколенията с името на не особено справедлив критик. Симеон Радев остроумно и не без ирония му предлага: „Ти трябва да напишеш в своите визитни картички: „Александър Балабанов, професор в Софийския университет, администратор на славата на Елин Пелин.“²⁸

Оценявайки приятелството си с Елин Пелин, Балабанов му прави интересен коментар и като го определя като четиридесетгодишен брачен живот, шеговито споделя: „През него имаме много закачки, много мусенци, много ревниви часове и дни, често дори — кратки домашни сцени, но до развод никога не се стигна работата. Истина, понякога имаше доста опасни флиртове насамнатам, но не се скъса нищо.“ И без да страда от излишна скромност, професорът добавя: „И мога да се похваля: само благодарение на мен! Ако смее, да ми се разсърди сега за това самохвалство. Никой няма да му признае, че е прав.“²⁹

От своя страна, Елин Пелин не по-малко държи на своя приятел и цени неговото дело. Балабанов е един от малкото хора, пред които той споделя това, което го вълнува и отваря душата си за изповеди. Ненаправно Елин Пелин, който мрази да пише писма и унищожава цялата си лична кореспонденция, в най-трудните моменти си спомня единствено за Балабанов. От него, от подкрепата му, той има нужда: „Драги Балабанов, обаждай се по-често, пиши ми по една думица макар. Необходимо ми е да чувствавам, че на света има един много близък мой приятел, чиито чувства си тъй скъпи за мен.“³⁰

²⁶ Техни съвременници си спомнят, че той често е казвал: „Балабане, всичко, което знам, дължа на тебе. Ти си моят университет и моето знание на чужди езици“.

²⁷ А. Балабанов. Из поезията на Елин Пелин. — В: Юбилеен сборник „Елин Пелин“. С., 1922, 21—26.

²⁸ С. Радев. Погледи. . . С., 1965, с. 255.

²⁹ А. Балабанов. Антон Страшимиров, Елин Пелин и Йордан Йовков в спомените на съвременниците си. С., 1962, с. 170.

³⁰ Елин Пелин. Съчинения. Т. 6. С., 1978, с. 354.

Сдържаният човек, комуто са били чужди спонтанните реакции и прибързаните близости на Балабанов, е чувствувал неговата дълбока привързаност, загриженост и обич. Приятелството между тях не е един скъп спомен от младостта, а взаимно допълваща ги близост, двустранен стимулатор, еднакво нужен и на професора, и на писателя.

Балабанов прави всичко възможно да бъде отпразнуван по достойнство юбилеят на Елин Пелин, като жертва дори най-скъпото си тогава — „Развигор“. За да бъде подпомогнат финансово и да бъде издаден от Ал. Паскалев сборник, той се примирява с волята на издателя — вестникът да се прехвърне от литературен в педагогически лист. Двадесет и пет годишната творческа дейност на Елин Пелин е отбелязана с два специални броя на „Развигор“ и множество други материали. Това е добър повод критикът и всички почитатели на писателя да кажат своето мнение за неговото дело. Не е пропусната нито една област от книжовните му занимания.

Търсейки мястото на писателя в литературния живот и отговаряйки си на риторичния въпрос: „Кой е Елин Пелин?“³¹, Балабанов предрича: „Ще минат години, времето ще пресеке нашата литература, както е пресяло толкова други; мнозина от тях, които сега надменничат и шашардисват простаците, мнозина от тях ще развее като плавата, ще се разбере, поне от историците, че звук и дим е било всичко тяхно, и затова е изчезнало като звук и дим. А историята ще отбележи с кратко презрение празните поклоници на този шум и дим и ще похвали нас, защото сме оценили, защото сме се радвали, защото сме дали чест на Елин Пелин.“ Балабанов и тук не пропуска да подчертае самолюбието си — че като тънък ценител и вещ познавач както на литературната класика, така и на съвременността, той не може да бъде опроверган от времето.

Двадесетте години са характерни с инициативите да се чествуват различни автори. Тържественото отбелязване на Елин Пелиновия юбилей дава повод на Гео Милев за един доста ироничен коментар. За него „юбилеят не е никакво чудо, нито загадка, нито въпрос. Напротив — една съвсем твърда, положителна черна точка, която пада като литературен надгробен камък върху юбилея си.“³² Може би поетът има известно основание като съвременник на тези шумни събития. Елин Пелин също има свое обяснение за „заредилите се напоследък много юбилеи“³³ — за него това е естествено желание на поколението следосвободенски дейци и строители на нашата култура, „които са отдавали своите знания и енергия, без да чакат отплата, сега да се погордее с това и да празнува между своите“.

Това е официалното мнение на писателя, а в писмо до приятеля си, скулптора А. Николов споделя, че мрази тези „гюрлутии“, но се е съгласил, защото, „ако всичко излезе сполучливо, реалният скоро ще се забрави и аз поне една година ще мога да живея спокойно“³⁴. Писателят не е успял да събере достатъчно средства, защото „родолюбивите българи“ едва ли са били много щедри „спомоществуватели“, но е почувствувал признанието и обичта на читателите, вниманието и грижите на близките си приятели и почитатели.

„Ценил съм всякога писателското дело и всякога със страх и чувство на отговорност съм пристъпвал към работата си“³⁵ — споделя Елин Пелин. Това негово отношение към творчеството може би е причина за неговата слаба продуктивност, за дългите паузи, които прави между написването на отделни свои произведения. Участието му в „Развигор“ е един от най-интензивните периоди на работа, тогава той реализира отдавна замислени планове, живее с проблемите на своето време, реагира остро и находчиво на наболеви въпроси на културния живот, пише различни по жанр и стил неща — стихове в проза, разкази, публицистика. В „Развигор“ виждаме един много-малък писател — ту остро съвременен, ту нежно лиричен или присмехулно реалистичен.

Вестникът дава широко поле за изява на Елин Пелин, а настойчивостта на неговия приятел Балабанов не му разрешава да се отпусне, да отлага или забавя изпълнението на дадените обещания. Тъй като професорът държи вестникът да бъде неизменно актуален, той никога не е допускал да се правят предварителни планове, да се поръчват материали. Всичко се е подготвяло непосредствено преди излизането на поредния брой. И затова много често се оказва, че нещо не достига,

³¹ А. Балабанов. Кой е Елин Пелин? — Развигор, 2, № 65, 6. 5. 1922.

³² Г. Милев. За юбилеите. — Везни, 3, № 20, 15. 3. 1922.

³³ Елин Пелин. Благодарствено слово на юбилейната вечер по случай 25-годишната му писателска дейност. — Развигор, 2, № 66, 13. 5. 1922.

³⁴ Елин Пелин. Писмо до А. Николов. Съчинения, т. 6, с. 1978, с. 348.

³⁵ Елин Пелин. Съчинения, т. 6, с. 1978, с. 176.

нещо бързо трябва да се напише от редакторите или от най-близките сътрудници. Ето какво си спомня Елин Пелин: „Тогава не достигаха подлистници и казваха: „Пелине, напиши нещо!“ И аз на бърза ръка пишех. Тогава съм написал почти цялата книга стихотворения в проза.“³⁶

Така са създадени „Черни рози“, които писателят издава в книга през 1928 г., като включва и неща, писани по-рано. Тя ни разкрива Елин Пелин в една непривична и затова твърде интересна светлина. Писателят реалист тук е отстъпил място на вглъбения мислител, обърнал поглед към човешката душа с нейните копнежи и страдания, възторзи и болки. Това са поетични импреси, в които се преплитат меката лиричност с житейски-практичното, „копнежът към онова, което е вечно, което обещава и никога не се осъществява“³⁷.

Без да се увлича във философски анализи, без да претендира за общовалидни обобщения, писателят ни въвежда естествено и непретенциозно, чрез една случка, чрез образ или символ, в света на своите търсения, размисли и оценки. Това са „забулените изповеди“³⁸ на един деликатен и мъдър творец, живял с широко отворени очи за насладите и разочарованията, за полетите и паденията в човешкия живот. Тук Елин Пелин ни предлага своите разбираня за доброто и злото („Старият град“, „Погледи“), за любовта и красотата („Любов“, „Рози“), за верността и самотата („Куче“, „Самотни дървета“). Това са размисли, пречистени в страданията, уловени в радостта, обогатени от опита, за примамливата сила на мечтата („Иманяри“), за магията на неизвестното и непознатото („Неизвестното“), за неумолимия кръговрат на човешкия живот („Лято“); това е протестът срещу мизерията и бедността, които ограбват радостта и нежността („Безрадостни“), това е стремежът на човека да се слее с природата, да потърси в нейната хармония упование и сила („Скорците“).

Всяко от тези стихотворения в проза, въпреки своята конкретност и простота — или може би заради тях — се превръща във внушителна метафора, която предизвиква самоанализ и преоценка, поражда тъга по нещо минало, болка по една загубена илюзия, спомен за една обич. Тези произведения предлагат на читателите синтезиран човешкия и интелектуален опит на писателя, дават му „ключ към тайниците на неговия твърде затворен и винаги прикрит зад искряща духовитост душевен мир“³⁹. „Черни рози“ е една от по-малко популярните книги на Елин Пелин, която често остава незабелязана от читателите, а и от критиката. Тя е интересна не само с това, че внася жайрово разнообразие и нови идеи в творчеството му, но и с познанието, което ни дава за естетическите търсения и влияния на българската литература в началото на ХХ век.

Писателят е познавал Тургеневите стихове в проза и споделя: „Аз знаех Тургеневите работи и исках нещо такова да напиша. Но те се пишеха бързо и попълваха подлистниците на вестника.“⁴⁰ Въпреки скромната си самооценка той високо е ценял своите поетични изповеди.

Известна е творческата съдба на цикъла разкази „Под манастирската лоза“. Към тях Елин Пелин се възвръща в продължение на повече от две десетилетия — от 1909 до 1934 г. Идеята явно е била скъпа на писателя, за да я осъществява в продължение на толкова години не само чрез написване на нов разказ, но и с непрекъсната преработка на вече отпечатаните. Въпреки желанието да реализира всички свои замисли и да завърши цикъла, въпреки двегодишния престой на книгата⁴¹ в печатницата, след нейното излизане той вече не се връща към нея.

Този интересен момент в творчеството на писателя „и досега затруднява в много посоки литературните историци и теоретици. Първите — защото все още търсят мястото му в естетическата еволюция на автора, а вторите — взаимоотношението между легендарно събитие и художествен замисъл.“⁴²

³⁶ Елин Пелин. Как пиша. Съчинения. Т. 6. С., 1973, с. 231.

³⁷ Е. Станев. За Елин Пелин. — В: Елин Пелин — сто години от рождението му. Сборник. С., 1978, с. 7.

³⁸ Д. Б. Митов. Белетристи. С., 1939, с. 75.

³⁹ Д. Б. Митов. Пак там, с. 76.

⁴⁰ Елин Пелин. Как пиша. Съчинения. Т. 6. С., 1973, с. 231.

⁴¹ Тодор Боров разказва интересната история на тази книга, която по желание на автора ѝ е престояла от 1934 до 1936 г. в издателство „Хемус“ набрана, за да чака своето окончателно завършване. „Най-после, през пролетта на 1936 г., Хр. Хаджиев се вижда принуден да даде нареждане за приключване на книгата в досегашния ѝ обем, поставя ѝ корици и я пуска на пазара. Това става против желанието на Елин Пелин.“ — В: Елин Пелин. Събрани съчинения. Т. 3. С., 1958. Бележки.

⁴² И. Сарандев. В света на „Староплаински легенди“. С., 1980, с. 105.

Тук ще спрем вниманието си на един по-конкретен въпрос, свързан, от една страна, с историята на книгата, а, от друга — с определен период от творческия път на Елин Пелин: участието му в „Развигор“.

Появяват се през 1909 г. разкази „Отец Сисой“ и „Светите застъпници“ предизвикват интереса на читателите със загатването на нови насоки и търсения, със стремежа за възраждане на разнообразие — както тематично и жанрово, така и стилово. Идеята на писателя да създаде един обширен цикъл разкази от типа на „програмния“ — „Светите застъпници“ — е заимствувана от книгата на Анатол Франс „Изворът Света Клара“, като в нея той иска да вложи български колорит и самобитност. Но вместо появяващите се една след друга истории на отец Сисой настъпва продължително мълчание. Едва в 1921 г. цикълът е допълнен с четири нови разказа.

Сътрудничеството в литературния вестник явно е вдъхновявало Елин Пелин, подтиквало го е към работа, за да възкреси той своя замисъл, смятан дори и от най-близките му приятели за отдавна погребан. Но времето е дало своето отражение. „Очите на свети Спиридон“ и „Огледалото на свети Христофор“, колкото са продължение на първоначалната идея, толкова се и отгласкват от нея. Пародийният тон, добродушната насмешка и мъдрото лукавство на Елин Пелин от „Светите застъпници“ тук се преплитат с една мека лиричност и човешка топлина, особено в „Очите. . .“, и с една прикрита, но осезаема нравоучителност, характерна повече за „Огледалото. . .“. Дълго обмисляни, двата разказа въпреки някои промени и допълнения остават такива, каквито ги познаваме до днес.

Елин Пелин непрекъснато е преработвал, изглаждал и най-вече съкращавал своите произведения. Този му непрестанен стремеж към съвършенство и в стила, и във формата го е водил и когато по-късно е работил върху другите два разказа от цикъла, поместени в „Развигор“.

„Една обиколка на свети Георги“ е поетична импресия, много по-близка до тоналността на „Черни рози“, отколкото до замисъла на „Под манастирската лоза“.

„Жената със златния косъм“ е духовита с анекдотичните си нюанси творба, която в сравнение с останалите (и по-късно написани разкази) е най-отдалечена от първоначалната притчова рамка. В нея до голяма степен се възстановява характерният за автора реалистично-битов план на повествование. За съжаление Елин Пелин повече не се връща към цикъла в „Развигор“. След първата годишна вестникът сигурно е загубил очарованието си на нещо ново и непознато и името на писателя (освен като редактор) се появява все по-рядко.

От късния период на сътрудничеството му в „Развигор“ е интересен споменът му за Яворов по повод десетгодишнината от неговата смърт⁴³. Елин Пелин разказва за съвместното им пребиваване в Нанси. Без да споделя конкретни случки или общи преживявания, той не пропуска да изкаже мнението си, че поетът не умее да разказва: „... туряше много литература и неумело съшиваше частите, като солеше с един банален хумор. Нека ми е грях на душата, но това ме страшно отегчаваше.“

Обичан от децата заради игривите стихове, които пише за тях, Елин Пелин споделя свои размисли за детската литература и е един от първите писатели, които я поставят наравно с литературата за възрастни. Според него „любовта към книгата и интерес към литературата, ако не се развие у човека, когато той е дете, не може да се развие никога“⁴⁴. Затова той с радост и възторг посреща „Златна книга за нашите деца“ от Александър Божинков, която с изящното си оформление, „с благородния си хумор“⁴⁵ и „пленителна духовитост“ е образец, с който може да се гордее и книгоиздаването ни, и детската литература.

В „Развигор“ Елин Пелин отпечатва рецензии за театрални постановки⁴⁶ и за изложби⁴⁷, но те са повече информативни, отколкото аналитични, и са свидетелство най-вече за разностранните му интереси.

Участието на Елин Пелин в „Развигор“ допринася твърде много за утвърждаването на авторитета и на популярността на вестника, а, от своя страна, литературният лист дава на писателя както неограничено място за творческа изява, така и много поводи и стимули за активна намеса в културния живот, за реализиране на стари замисли и нови идеи.

⁴³ Елин Пелин. В Нанси. — Развигор, 4, № 156, 16. 11. 1924.

⁴⁴ Елин Пелин. Детската литература. — Развигор, 4, № 164, 8. 12. 1924.

⁴⁵ Елин Пелин. Златна книга за нашите деца. — Развигор, 1, № 20, 21. 5. 1921.

⁴⁶ Елин Пелин. Изложбата на П. Мороав. — Развигор, 1, № 26, 30. 6. 1921.

⁴⁷ Елин Пелин. Кога се смеят боговете. — Развигор, 2, № 83, 9. 9. 1922.

С цикъла „Под манастирската лоза“ и с „Черни рози“ той се включва в литературното обновление, характерно за двадесетте години, които обогатяват неговото творчество както стилово, така и жанрово. Излязъл извън рамките на битовата белетристика, в която сам създава традиции, писателят реалист не остава извън тенденциите в съвременната му проза. След продължителното мъдчане стиховете в проза, разказите, които публикува Елин Пелин в „Разვიгор“, напълно отговарят на стремежа на вестника — да съчетава националната ни самобитност с модерните литературни течения и търсения. Те са резултат на преосмисляне и анализ на изискванията на времето и натрупания творчески опит на писателя.

РАЗМИСЛИ ВЪРХУ СТИЛА НА ДЕБЕЛЯНОВ

РАЙНА ТОТЕВА

Как е творил Дебелянов?

Намек за това не откриваме дори в кореспонденцията му с Николай Лилиев. За съжаление разпиленият архив на Димчо съдържа и малко чернови, които биха подпомогнали едно изследване върху творческия процес на поета, но затова пък почти всички стихотворения, готвени от него за бъдещо издание, имат най-малко още по един вариант: веднъж публикувани, те често са връщали вниманието на автора, за да подсилят някоя багра, да внесе нов нюанс или да отстранят нещо традиционно, изкуствено или натруфено.

Съвсем естествено е, че и първите Дебелянови творби носят следите на узряващ талант, който налива живителни сокове, търси формата си и зрее. Този талант широко отваря очи и непрекъснато открива света, за да достигне най-сетне до вечните въпроси и да започне своя път.

... твореше бавно, дълбоко, с голяма самокритика, той както трябва да се твори. Тък пишеше той дори и „хумористичните“ си стихове.¹

„Твореше бавно, казва Николай Райнов, а само за десет години — от 1906 до 1916 г., — сякаш обуд бързоходните ботуши на приказния Палечко, извървява път, който го довежда до съвършенство в областта на елегията и до създаването на един неповторим поетичен свят, нежният мост, по който минаха младите към една поезия на възвръщане към земята, към нещата и хората, за да открият в тия нови дълбочини богатства, неподозирани до вчера.“²

„Твореше дълбоко“, което пък означава, че една лирична творба е преди всичко изляло чувство, но с нея поетът трябва да говори на света. Така Дебелянов не можеше да не напише „Легенда за разблудната царкиня“ и неслучайно, за да я създаде, той избра малката, тиха гаричка Сладък кладенец, далеч от бурния живот, дето даскалът не чете „Универсална библиотека“ и дето не могат да се водят „важни“ политически прения с преносвачите, стрелочниците и кантонериите³. Този поет с градско самочувствие носи запазено чувство за идиличната природа. В съприкосновението си с нея той усеща таланта си. „Легенда за разблудната царкиня“ е измерението за дълбочината на Дебеляновия талант. В нея литературният работник може да намери отговор на много въпроси, без да скрие в себе си тайната мисъл — видиш ли, в поета все пак има поза.

Тук Дебелянов говори и за мисията си на поет, и за позицията, която заема като поет, и за мъчителните търсения на собствения си поетичен свят; тук разкрива отношението си към света, тук е цялата му душевност, с бликащата нежност на дълбоко нравствен човек, тук е споделяна мисълта за търсенето на щастливите мигновения, на копнежите и на творческата пълноценност.

¹ Николай Райнов, Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Георги Райчев в спомените на съвременниците си. С., 1967, с. 154.

² К. Константинов. Пътуване към върховете. С., 1976.

³ По писмо до Н. Лилиев, Коста Кнаур и Л. Стоянов от 3. V. 1913 г. — В: Д. Дебелянов и о. Съчинения. Т. II. С., 1970, с. 66.